

Habielski, Rafał

Prasa polska w Wielkiej Brytanii 1945-1970 : przegląd informacyjno-bibliograficzny

---

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 24/3, 53-67

1985-1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RAFAŁ HABIELSKI

PRASA POLSKA W WIELKIEJ BRYTANII 1945—1970 PRZEGLĄD INFORMACYJNO-BIBLIOGRAFICZNY

Wielka Brytania była i jest krajem, w którym relatywnie do liczby mieszkających w nim Polaków ukazywała się największa liczba tytułów prasy polskiej poza granicami kraju. Jednak zarówno życie społeczne Polonii w Wlk. Brytanii, jak i jej prasa są stosunkowo mało znane¹. W badaniach poświęconych problematyce Polonii czasopiśmiennictwo staje się niezwykle istotnym, często głównym wielowarstwowym źródłem o dużym znaczeniu².

Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia działalności prasowej polskiej emigracji po 1945 r.³ Cezurę początkową tłumaczy fakt dość dokładnego zrekonstruowania dziejów polskiej prasy w Anglii w latach 1939—1945⁴, końcową zaś niedostatek publikacji źródłowych. Po 1945 r. ukazało się w Wlk. Brytanii ponad 540 tytułów polskich czasopism, oczywista jest więc selekcja, do której zmuszają także rozmiary tego opracowania. Z dwu możliwości: dokładnego opisu niewielkiej licz-

---

¹ Opracowaniami o najszerszym zasięgu tematycznym i chronologicznym są: *Literatura polska na obczyźnie 1940—1960*, wydana staraniem Związku Pisarzy Polskich na Obczyźnie pod red. T. Terleckiego, t. 1, Londyn 1964, t. 2, Londyn 1965; B. Sulik, B. Czaykowski, *Polacy w Wlk. Brytanii*, Paryż 1961; M. Danilewicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Paryż 1978; J. Bielatowicz, *Literatura na emigracji*, Londyn 1970; K. Hrabyk, *Polska emigracja polityczna. Historia Rady Jedności Narodowej*, cz. 1—2, Warszawa 1972.

² Por. J. Zubrzycki, *Polish emigrants in Britain. A study of adjustment*, The Hague 1956.

³ O prasie polskiej w Wlk. Brytanii w okresie powojennym pisali: J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo. Wielka Brytania*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie...*, s. 479—526, tam także ważniejsze źródła; R. Guła, *Emigracyjna prasa polska w Wielkiej Brytanii 1940—1948*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1977, nr 4, s. 57—72; Z. Kapcurek, A. Kowalski, *Prasa Polonii i polskiej emigracji politycznej. Zarys monograficzny*, Warszawa 1975; K. Hrabyk, *Emigracyjny „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”*, Warszawa 1972.

⁴ Kowalik, *op. cit.*; J. Hulewicz, *Polski ruch wydawniczy w Wielkiej Brytanii w latach wojny 1940—1945*, „Twórczość”, 1946, z. 7/8, s. 181—204; J. Myśliński, *Prasa emigracyjna w latach drugiej wojny*, [w:] *Prasa polska 1939—1945*, Warszawa 1980, s. 149—152.

by najpoważniejszych pism bądź przedstawienia stosunkowo dużej liczby tytułów z niezbędnym opisem wybrałem ostatni ze względu na możliwość określenia charakteru i specyfiki tej prasy, wychodząc z założenia, że w większości przypadków podanie instytucji sprawczej częściowo przynajmniej wyjaśni rolę i funkcję pism. Cechy emigracyjnego czasopiśmiennictwa skłaniają do typologii, której kryterium jest treść poszczególnych tytułów. Przedstawienie kolejno czasopism wojskowych, informacyjnych, politycznych, religijnych, społeczno-kulturalnych, naukowych, środowiskowo-zawodowych oraz młodzieżowo-oświatowych w układzie chronologicznym uznałem za najbardziej przejrzyste. Uwagę poświęciłem wyłącznie periodykom w języku polskim; wydawnictwa obcojęzyczne w związku ze specyficznymi funkcjami wymagają odrębnych studiów. Podstawowymi źródłami, które wykorzystałem, oprócz egzemplarzy prasy znajdujących się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, były: Jan Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 r.*, t. 1—4, Lublin 1976; Maria Danilewicz, Genowefa Sadowska, *Catalogue of periodicals in polish or relating to Poland and other slavonic countries published outside Poland since September 1st, 1939*, London 1964; Bohdan Jeżewski, *Directory of polish newspapers and periodicals in the free world*, London 1962; Edmund Oppman, *Przewodnik po wystawie prasy polskiej 1939—1949*, Londyn 1950.

POLACY W WIELKIEJ BRYTANII PO 1945 R.

W latach 1945—1947 do Wlk. Brytanii przybyło ok. 200 tys. Polaków, głównie z krajów zachodniej Europy, przy czym z liczby tej blisko 100 tys. wyjechało do Polski⁵. Formująca się emigracja była zdecydowanie wojskowej proveniencji: w roku 1946 Polski Korpus Przysposobienia i Rozmieszczenia — organizacja mająca ułatwić adaptację w nowych warunkach, skupiająca oficerów i żołnierzy — liczył ponad 110 tys. osób. Pierwsze dane o liczebności skupiska polskiego opublikował brytyjski urząd statystyczny w 1951 r.: liczba nienaturalizowanych Polaków wynosić miała ok. 135 tys. osób, zaś w latach siedemdziesiątych szacunkowe dane mówiły o 120 do 160 tys. Głównym miejscem osiedlenia Polaków był Londyn (ok. 40 tys.), dalej zaś Manchester (4 tys.), Birmingham (4 tys.), Bradford (3 tys.). Charakterystyka struktury społecznej przysparza wiele trudności. Pod koniec lat pięćdziesiątych pracę fizyczną wykonywało ok. 60 tys. mężczyzn, umysłową zaś ok. 18 tys.;

⁵ Dane dotyczące liczebności emigracji polskiej podają: B. Sulik, B. Czaykowski, *op. cit.*, s. 375—382; Zubrzycki, *op. cit.*, s. 57—68; F. Adamski, *Emigracja polska w Wielkiej Brytanii*, „Studia Polonijne”, t. 1: 1976, s. 164—165; J. Żaba, *Polskie życie społeczne w Wielkiej Brytanii*, Londyn 1971, s. 3—5.

liczba wykwalifikowanej inteligencji wynosiła ok. 10 tys.⁶ Trzeba jednak zaznaczyć, że struktura zawodowa nie pokrywała się z cenzusem wykształcenia ze względu na trudności adaptacyjne, np. b. oficerów, urzędników itd.

Elementem wyróżniającym emigrację brytyjską spośród skupisk polskich w innych krajach świata była polityczna strona jej działalności. Po cofnięciu uznania rządowi polskiemu na emigracji w lipcu 1945 r. (premier Tomasz Arciszewski) przez Wlk. Brytanię i Stany Zjednoczone funkcjonowała w Londynie struktura polityczna uznająca się za naczelną władzę polską, nie przyjmująca do wiadomości ustaleń w sprawie Polski podjętych na konferencji jałtańskiej. Wysunięto koncepcję „państwa na wygnaniu” (władze, partie polityczne, wybory, organizacje społeczne itd.), krytykowaną często, jak i całość polityki przywództwa emigracji, także przez publicystów prasy wychodźczej⁷. Przekonująca wydaje się jednak teza, iż w miarę upływu lat ewoluuje charakter polskiej diaspory, która z grupy o rodowodzie i cechach politycznych staje się powoli skupiskiem różnym socjologicznie od tego z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych, coraz bardziej politycznie indyferentnym.

CZASOPISMA WOJSKOWE

Czasopisma wojskowe (używana jest także nazwa — kombatanckie) są najliczniej reprezentowaną grupą wśród polskich tytułów wydawanych w Wlk. Brytanii. Wynika to z wspomnianej wojenno-wojskowej genezy emigracji. W prasie tej odnaleźć można wszystkie typy periodyków: od naukowo-specjalistycznych do informacyjno-kulturalnych i humorystycznych. Ilość tytułów wydawanych od połowy 1945 r. do końca lat sześćdziesiątych wynosiła 176, stąd też zgodnie z zastrzeżeniem poczynionym we wstępie przedstawię pisma tylko najbardziej znaczące i charakterystyczne.

Czasopisma wojskowe podzielić można na trzy grupy. Najliczniejsza to wydawnictwa środowisk żołnierzy b. jednostek wojskowych, następną to ogólnoinformacyjna prasa dla wojska, wreszcie trzecia to grupa wydawnictw specjalistycznych. Do pierwszej zaliczyć można ok. 90 periodyków wydawanych najczęściej w formie powielanych biuletynów informacyjnych bądź komunikatów, stanowiących czasami kontynuację druków wydawanych w okresie wojny. Przykładem tych pism były np. biuletyn informacyjny Koła Ułanów Poznańskich — „Ułan Poznański”, wydawany od 1946 r.; miesięcznik Związku Ułanów Karpaccich — „Ułan Karpacki” (od 1947); komunikat Koła Żołnierzy 12 P. Uł. — „Podolak” (od 1948); pismo Samopomocy Marynarki Wojennej — „Nasze Sygnały”

⁶ Zubrzycki, *op. cit.*, s. 67.

⁷ Hrabek, *Polska emigracja...*, cz. 1.

czy kwartalnik Związku Byłych Żołnierzy Kresowej Dywizji Piechoty — „Na szlaku kresowej” (oba od 1949), żeby wymienić tytuły, które z różną częstotliwością ukazywały się ponad 20 lat. Od 1946 r. ukazywał się także „Biuletyn Informacyjny” koła AK, pomysłany jako kontynuacja wydawanego w kraju w czasie okupacji „Biuletynu Informacyjnego” firmowanego przez BIP KG AK.

Podobny charakter miały wydawnictwa Stowarzyszenia Polskich Kombatantów, najliczniejszej organizacji Polaków w Wlk. Brytanii, zrzeszającej ponad 19 tys. osób. Wiele kół SPK (istniało ich ok. 100) wydawało własne periodyki (razem ok. 30 tytułów), zbliżone charakterem do pism przedstawionych wyżej. Od 1945 r. Zarząd Główny Stowarzyszenia wydawał „Komunikat Informacyjny”, zaś pisma kół SPK ukazywały się na terenie całej Wlk. Brytanii. Prasę SPK obsługiwała od 1960 r. Kombatantka Agencja Prasowa — miesięcznik Federacji Światowej. Przykładem typowego pisma kombatantów może być np. „Biuletyn Informacyjny” koła nr 30 SPK Londyn, ukazujący się w latach 1946—1958.

W grupie czasopism informacyjnych zwraca uwagę pierwsze pismo dla wojska „Polska Walcząca”, wydawane od września 1939 r. we Francji, kontynuowane w Wlk. Brytanii pod redakcją T. Terleckiego i E. Romiszewskiego. Samoistnie ukazywało się do maja 1948 r., potem zaś jako dodatek do „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” oraz „Gazety Niedzielnej”. Najbardziej znanym i popularnym pismem o proweniencji wojskowej był „Orzeł Biały”, którego edycję rozpoczęto w Buzuluku (ZSRR) w grudniu 1941 r. (red. S. Strumph-Wojtkiewicz). Pismo wydawane było na Bliskim Wschodzie i we Włoszech jako periodyk II Korpusu gen. Andersa. Od maja 1949 r. ukazywało się w Londynie najpierw jako tygodnik, później zaś miesięcznik. Po wojnie redagowane było kolejno przez R. Piestrzyńskiego, P. Zarembe, A. Czulowskiego. W latach 1959—1962 z inicjatywy Zaremby wydawane były interesujące dodatki: satyryczny „Pokrzywy”, literacki „Lekkim piórem”, dla kobiet „Pani w domu i w świecie”. Środowiskowym pismem społeczno-literackim, organem Samopomocy Lotniczej, były „Skrzydła”, wychodzące od 1947 r. Wspomnieć także należy o periodykach wydawanych staraniem Polskiego Korpusu Przysposobienia i Rozmieszczenia. „Komunikat Informacyjny” Inspektoratu Generalnego PKPiR wychodził w latach 1948—1949.

Z pism o charakterze specjalistycznym na uwagę zasługuje przede wszystkim „Bellona” — wojskowy kwartalnik historyczny wydawany przez Instytut im. Gen. Sikorskiego od grudnia 1940 r., redagowany po wojnie przez M. Tasięckiego i Z. Jarskiego. Poświęcone wiedzy wojskowej były także kwartalnik historyczny „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, który wychodził od 1962 r. nakładem Zrzeszenia Kół Pułkowych Kawalerii, oraz ukazujący się w latach 1945—1947 „Przegląd Wiedzy Wojskowej”.

Z czasopism nie mieszczących się w wyodrębnionych grupach na uwa-

gę zasługują periodyki absolwentów szkół wojskowych, np. „Komunikat Informacyjny Koła Absolwentów Wyższej Szkoły Wojennej”, a także pisma, jak np. „Komunikat Związku Polskich Żołnierzy Zawodowych”, czy grupy tytułów wydawane przez Związek Inwalidów Wojennych PSZ, np. wychodzący od 1949 r. „Głos Inwalidy”.

CZASOPISMA INFORMACYJNE

Jedynym polskim pismem codziennym ukazującym się w Wlk. Brytanii jest „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (dalej: „Dziennik Polski”), wychodzący pod tym tytułem od grudnia 1944 r. do dnia dzisiejszego, będący także najpopularniejszym i najpoczytniejszym (nakład ok. 25 tys. egz.) periodykiem emigracyjnym wydawanym w Anglii⁸. „Dziennik Polski”, po wojnie redagowany kolejno przez M. Szerera, J. Czarnowskiego, T. Horko, A. Bregmana, W. Wohnouta, stał się jednym z czynników kształtujących polską opinię wychodzącą. Próby wydawania równoległego pisma codziennego nie powiodły się ani L. Rublowi („Słowo Polskie” ukazywało się od 12 XI 1946 do 28 I 1947 r.), ani T. Horce („Kurier Polski — 14 XII 1959—16 I 1960). Przykład periodyków informacyjnych wskazuje na wagę czynnika instytucjonalnego i finansowego w prasie emigracji. Przy niskonakładowych czasopismach, bez stałej sieci prenumeratorów bądź dotacji ze strony organizacji okres żywotności poszczególnych tytułów był przeważnie stosunkowo krótki.

Jeden z pierwszych miesięczników informacyjnych powstałych po wojnie — „Przegląd Polski”, redagowany przez J. Kisielewskiego — ukazywał się od lipca 1946 r. do marca 1949; dwutygodnik ilustrowany „Głos” (redaktor T. Katelbach) — od maja 1952 do stycznia 1953; „Tygodnik” J. Matlachowskiego — od lipca 1954 do 1958 r.; „Głos Powszechny” i jego kontynuacja „Kronika”, miesięcznik kierowany przez Z. Kotowicza — od czerwca 1955 do grudnia 1958 r. Novum wśród pism emigracyjnych stanowił tygodnik „Odgłosy”, powstały w 1957 r. i redagowany przez K. Lewkowicza, którego zamiarem było wprowadzenie pisma na rynek krajowy i uzyskanie dlań debitu. Od października 1958 pismo zmieniło nazwę na „Oblicze Tygodnia” i jako tygodnik w nakładzie ok. 3 tys. egz. wychodziło do 1963 r. Periodykiem o charakterze informacyjnym był również miesięcznik „Fotorama” (red. E. Wojtczak), oparty całkowicie na materiałach fotograficznych.

⁸ Próbą monografii tytułu jest praca K. Hrabyka *Emigracyjny „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”*; analizę zawartości „Dziennika” przeprowadził Zubrzycki, *op. cit.*, s. 140.

CZASOPISMA POLITYCZNE

Emigracyjna prasa polityczna ukazująca się po 1945 r. wymaga osobnego gruntownego opracowania, jej losy powiązane są bowiem ściśle z historią organizacji politycznych grupujących część polskiej społeczności w Anglii. Z konieczności więc przedstawiony niżej przegląd czasopism będzie uproszczony. Wnikliwsze ujęcie tematu uniemożliwia głównie brak opracowań źródłowych.

Po cofnięciu uznania rządowi T. Arciszewskiego i utworzeniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej na terenie Wlk. Brytanii funkcjonowały partie i stronnictwa polityczne w formie i składzie personalnym w większości wypadków wykrystalizowanym na początku wojny, prowadząc w dalszym ciągu działalność prasową. Przy dużym zróżnicowaniu i podziałach politycznych wśród emigracji prasa stawała się z biegiem czasu często jedynym przejawem działalności grup politycznych, pozbawionych w rzeczywistości realnego znaczenia.

Do 1957 r. nie ukazywał się periodyk tzw. rządu na wygnaniu. Funkcje informacyjne spełniał biuletyn „Informacje o Stanowisku Polskiego Kierownictwa Politycznego”, wychodzący w latach 1948—1954. W 1957 pojawił się pierwszy numer „Rzeczypospolitej Polskiej”, uchodzący za organ oficjalny wspomnianego rządu. Nakład pisma wynosił ok. 2,5 tys. egz., a kolejnymi redaktorami byli: W. Grubiński, J. Gawenda, J. Walewski. Z działających partii politycznych najprężniejszą działalność wydawniczą prowadziła emigracyjna PPS⁹. Jej głównym organem, ukazującym się w Londynie od 1940 r. do dnia dzisiejszego, był „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” (od stycznia 1950 r. — „Robotnik”), redagowany w latach 1945—1959 przez A. Ciołkosza, a uważany za kontynuację „Robotnika” PPS, którego edycję rozpoczęto w 1894 r. Nakład londyńskiego periodyku nie przekraczał 1,3 tys. egz. Z innych wydawnictw tego ugrupowania o znacznie mniejszym zasięgu i znaczeniu wymienić można „Notatnik Socjalisty” (1948—1951) i „Notatnik Socjalistyczny” (1954—1958). Od 1962 r. ukazywały się zeszyty polityczno-informacyjne „Dokumenty Chwili”, natomiast od 1967 r. „Biuletyn PPS”.

Stronnictwo Narodowe w 1941 r. rozpoczęło wydawanie „Myśli Polskiej”, która po zawieszeniu pod koniec lipca 1945 r. ukazywała się pod kolejną redakcją E. Rojka, T. Bieleckiego, W. Wasiutyńskiego i A. Dargasa. W latach 1952—1956 wychodził tygodniowy „Biuletyn Narodowego Biura Informacyjnego”. Głównym periodykiem Stronnictwa Ludowego (od grudnia 1944 r.) był dwutygodnik „Jutro Polski”, ukazujący się w nakładzie ok. 5 tys. egz. Pismo redagował S. Młodożeniec, od r. 1954 — F. Wilk. Swoje czasopisma wydawały także grupy odłamowe SL —

⁹ A. Ciołkosz, *Wydawnictwa o kierunku socjalistycznym lub zbliżonym*, Londyn 1973.

Wolność („Wolność i Lud” ukazywało się 1948—1949, 1953—1954, red. J. Kuncewicz, J. Krawiec) oraz PSL — Odłam Jedności Narodowej (miesięcznik „Zielony Sztandar”, 1951—1953). Począwszy od 1958 r. Związek Polskiej Młodzieży Ludowej wydawał biuletyn „Wici”. Z inicjatywy Stronnictwa Pracy, które również uległo podziałom, prócz biuletynów wewnętrznych wydawano miesięczniki: „Myśl Chrześcijańsko-Demokratyczną” (1951—1953), „Odnowę” (1952—1961) oraz „Akcenty” (1961—1963). Organem piłsudczyków, których organizacja nosiła nazwę Liga Niepodległości Polski, były „Listy z Londynu”, wydawane od 1942 r. do kwietnia 1946 pod redakcją B. Szymańskiego. Od 1947 r. Liga wydawała miesięcznik „Za wolność i niepodległość”.

Pod koniec wojny powstała w Wlk. Brytanii nowa organizacja polityczna — Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja”. Od maja 1946 r. pod redakcją R. Piłsudskiego ukazywał się organ tego ugrupowania — miesięcznik „Trybuna” (pismo przestało wychodzić w 1955; wznowione zostało w 1969 r.). Swoje periodyki miały także grupy mniej znane na mapie politycznej emigracji. I tak Stronnictwo Demokratyczne wydawało „Biuletyn” (od 1948); Polska Partia Socjal-Demokratyczna — „Naprzód” (1956—1959), kierowany przez Z. Stupnickiego. Do kategorii organizacji o charakterze politycznym można także zaliczyć dwa kluby: Polskich Ziem Zachodnich i Polskich Ziem Północno-Wschodnich. Pierwsze z ugrupowań oprócz „Biuletynu Informacyjnego” (1942—1950) wydawało od 1952 r. miesięczny „Przegląd Zachodni”, poświęcony, prócz kresów zachodnich, także problematyce polsko-niemieckiej. Pismo redagowane był kolejno przez K. Majewskiego, P. Hęciaka, F. Bajorka, J. Sowińskiego, W. Poznańskiego. Przy współdziałaniu drugiego ziomkostwa w latach 1946—1950 ukazywał się tygodnik „Lwów i Wilno”, periodyk zarówno polityczny, jak informacyjny; jego redaktorem i głównym publicystą był S. Cat-Mackiewicz¹⁰.

Na uwagę zasługują dwa pisma o profilu polityczno-informacyjnym wydawane w okresie bezpośrednio powojennym, będące w opozycji do opinii głoszonych przez większość periodyków i propagujących powrót do kraju. Do marca 1946 r. dwa razy w tygodniu ukazywał się „Kurier Polski”, zaś od 1946 do 1950 r. „Tygodnik Polski”, redagowany przez B. Singera.

CZASOPISMA RELIGIJNE

Historię polskiej prasy religijnej w Wlk. Brytanii zapoczątkowały w 1938 r. „Wiadomości” Polskiej Misji Katolickiej wydawane pod redakcją ks. W. Staniszewskiego (do 1949 r.). Nakład pisma wynosił ok. 3 tys.

¹⁰ Wybór publicystyki S. Mackiewicza zamieszczonej we „Lwowie i Wilnie” przedrukowano w: S. Mackiewicz-Cat, *Kto mnie wołał, czego chciał*, Warszawa 1972.

egz. Z inicjatywy Szefostwa Katolickiego Duszpasterstwa PSZ w latach 1940—1946 ukazywał się miesięcznik „Nauka Chrystusowa”, redagowany przez ks. I. Bocheńskiego i J. Pelca. Pó wojnie, w związku z licznym osiedlaniem się Polaków w Wlk. Brytanii, rozpoczął się rozwój czasopiśmiennictwa religijnego. W roku 1947 powstał Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, który w dwa lata później przejął wydawanie tygodnika „Życie”. Kierował nim ks. J. Kirschke, później zaś J. Tokarski, J. Bielatowicz, J. Kisielewski. Pismo ukazywało się do 1955 r. Emigracyjny historyk prasy ocenił je jako „najlepsze inteligenckie pismo polskiego katolicyzmu za granicą”¹¹. Jako osobne publikacje wydawano do tego periodyku dwa dodatki: „Życie Akademickie” i „Życie Kraju”. Z inicjatywy „Veritasu” podjęto w roku 1949 wydawanie kontynuacji „Wiadomości” PMK — „Gazety Niedzielnej”, tygodnika ukazującego się do chwili obecnej, będącego niewątpliwie najpopularniejszym czasopismem religijnym wśród Polaków w Wlk. Brytanii. O poczytności „Gazety” świadczy nakład wahający się od 7 do 8 tys. egz., co daje jej drugą pozycję na polskim rynku wydawniczym po codziennym „Dzienniku Polskim”. Redagowali tygodnik kolejno: ks. W. Staniszewski, J. Kisielewski, J. Bielatowicz, T. Borowicz, B. Wroński. Od końca 1950 r. ukazywał się dodatek literacki pn. „Gazeta Literacka”.

Funkcje wydawnicze spełniał także Instytut Polskiej Akcji Katolickiej, organizator wzorowanej na przedwojennej Akcji Katolickiej. Po 1944 r. wydawano „Myśl Katolicką”, zaś w latach 1955—1964 miesięcznik „Czyn Katolicki”, którego kontynuacją był również miesięcznik „Wiadomości PMK — Czyn Katolicki”, pismo Misji i IPAK redagowane przez A. Onyszkiewicza.

W początkach lat sześćdziesiątych funkcjonowało na terenie Wlk. Brytanii ok. 70 polskich placówek religijnych. Niektóre z nich wydawały niskonakładowe pisma o zasięgu lokalnym, np. „Wiadomości Parafialne” od 1966 r. w Nottingham czy „Wiadomości Parafii Ealing” (od 1961) w Londynie.

Z inicjatywami wydawniczymi wystąpiły także polskie zgromadzenia zakonne. Tak np. Zgromadzenie Księży Marianów publikowało m.in. „Zwiastuna Miłosierdzia” (od 1959) czy „Wiadomości” (od 1967). Przez 20 lat ukazywał się miesięcznik polskich sodalicji mariańskich na uchodźstwie — „Sodalis Marianus” (1947—1967). Od początku 1968 r. wydawany jest jezuicki „Przegląd Powszechny”, redagowany przez ks. J. Mirewicza.

Oprócz prasy katolickiej ukazywały się także na terenie Anglii pisma innych wyznań. I tak od 1945 r. istniał „Poseł Ewangelicki”, miesięcznik Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Obczyźnie, wychodzący na Śląsku w latach 1909—1939, w okresie wojny wydawany przez

¹¹ Kowalik, *op. cit.*, s. 492.

Szefostwo Duszpasterstwa Ewangelickiego II Korpusu. Organem środowiska ewangelicko-reformowanego była „Dobra Nowina”, miesięcznik ukazujący się od 1947 r. pod redakcją ks. R. Mazierskiego. Prawdopodobnie także po 1945 r. ukazywał się „Polski Miesięcznik Prawosławny”. Brak również bliższych informacji na temat prasy Żydów polskich, którzy w okresie wojny wydawali pismo „Przyszłość”. Począwszy od 1948 r. ukazywał się także periodyk „Głos z Minaretu”, organ Naczelnego Immatu Muzułmanów Polskich na Obczyźnie.

CZASOPISMA SPOŁECZNO-KULTURALNE

Czasopisma zaliczane do tzw. periodyków kulturalnych stanowią niewielką grupę tytułów. Przyczyny tego leżą m.in. w tym, iż publicystyce społeczno-kulturalnej poświęcały wiele uwagi zarówno pisma o profilu politycznym, jak ogólnoinformacyjnym i religijnym.

Najdłużej ukazującym się tytułem tej grupy pism były „Wiadomości” — kontynuacja „Wiadomości Literackich”, wydawanych przez M. Grydzewskiego i A. Bormana w Warszawie od 1924 r. Pismo zrekonstruowano w Paryżu (marzec 1940), potem zaś w Londynie (czerwiec 1940) i po blisko dwuletniej przerwie wznowiono po raz trzeci w kwietniu 1946 r. jako tygodnik o nakładzie 4 tys. egz. Do roku 1967 pismo redagował M. Grydzewski, później zaś M. Chmielowiec. „Wiadomości” przestały się ukazywać w 1981 r.; ostatnim ich redaktorem była S. Kossowska¹².

Także wojenny rodowód miał miesięcznik „Nowa Polska”, którym kierował A. Słonimski. Ostatni numer ukazał się jesienią 1946 r.¹³ Na początku 1955 r. nakładem Zrzeszenia Studentów i Absolwentów Polskich ukazał się pierwszy numer miesięcznika „Merkuriusz Polski Nowy ale Dawnemu Wielce Podobny”. Literackie to pismo „młodych” w 1961 r. zmieniło nazwę na „Kontynenty” i wychodziło do grudnia 1966 r. Periodyk redagowany był m.in. przez B. Czaykowskiego, F. Smieję, A. Czerniawskiego, Z. Grabowskiego. Jako suplement ukazywał się dodatek „Teatr — Balet — Film”¹⁴.

Również z inicjatywy Zrzeszenia Studentów i Absolwentów ukazywały się w 1962 i 1963 r. „Młoda Sztuka” i „Przegląd Muzyczny”.

¹² „Wiadomościom” poświęcono m.in. dwa tomy wspomnień: XXX-lecie „Wiadomości”. Zebrał i ułożył T. Terlecki, Londyn 1957; *Książka o Grydzewskim. Wspomnienia i szkice*, Londyn 1971 oraz wybór „Wiadomości” na emigracji. *Antologia prozy 1940—1967*, w wyborze i z przedmową S. Kossowskiej, Londyn 1968.

¹³ Zob. *Literatura na emigracji. Antologia „Nowej Polski”*, pod red. A. Słonimskiego, Łódź 1946; A. Jagodziński, „Nowa Polska” 1942—1946: *tradycje, rewizje, dylematy*, „Więź”, 1974, nr 6, s. 94—112, także rozmowy A. Jagodzińskiego z A. Słonimskim i K. Estreicherem, tamże, s. 112—120.

¹⁴ Danilewicz-Zielińska, *op. cit.*, s. 314—317.

W związku z funkcjonowaniem polskiego teatru w Wlk. Brytanii w latach 1949—1950 wydawnictwo Polskiego Teatru Dramatycznego publikowało „Teatr i Widownię”, zaś od sierpnia 1955 r. do czerwca 1956 wychodziło czasopismo „Warsztat Teatralny”. Niekonwencjonalnym periodykiem, ukazującym się od 1953 r., była „Kronika Topolskiego” („Topolski's Chronicle”), prezentująca rzeczywistość za pomocą rysunków znanego malarza i rysownika.

CZASOPISMA NAUKOWE

Funkcjonowanie polskich czasopism naukowych w Wlk. Brytanii możliwe było dzięki działalności placówek naukowych powstałych z inicjatywy pracowników wyższych uczelni. W roku 1946 założone zostało Polskie Towarzystwo Historyczne, które zainicjowało wydawanie „Tek Historycznych” — poświęconego problematyce historycznej periodyku, redagowanego przez M. Kukiela, O. Laskowskiego, H. Paszkowskiego, B. Wrońskiego. Sekcja Muzealna Towarzystwa od grudnia 1948 r. wydawała periodyk wojskowo-historyczny „Broń i Barwa” pod redakcją W. Dziewanowskiego, będący kontynuacją wydawnictwa przedwojennego ukazującego się w Warszawie w latach 1934—1939. W 1947 r. pod kierunkiem J. Ulrycha i K. Libickiego rozpoczął działalność Instytut Józefa Piłsudskiego. W następnym roku ukazał się pierwszy numer „Niepodległości” — czasopisma, jak mówił podtytuł, poświęconego najnowszej historii Polski, redagowanego do 1962 r. kolejno przez: K. Libickiego, J. Starzewskiego i T. Schaetzela. Powtórne wydawanie pisma rozpoczęto w 1972 r. Także problematyce historycznej poświęcona była działalność Instytutu Wschodniego „Reduta”, założonego w 1946 r. Oprócz zeszytów wydanych w 1949 r. (*Kurs spraw wschodnich*) publikowano także „Wschód Polski” (1949—1958), redagowany przez S. Paprockiego i T. Jankowskiego.

Organizacją zrzeszającą uczonych zamieszkałych poza granicami kraju było powstałe w 1950 r. Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, z którego inicjatywy ukazywał się „Rocznik PTNO”, będący przeglądem życia naukowego wychodźstwa. W latach 1955—1961 publikowano także egzemplarze „Nauki Polskiej na Obczyźnie”. Działalność wydawniczą prowadził też Instytut Badania Zagadnień Krajowych. Od momentu założenia (1951) wydano 6 periodyków, m.in. „Rocznik Spraw Krajowych” i „Komunikat Komisji Źródeł i Materiałów”; oba ukazywały się od 1952 r.

Problematyki międzynarodowej dotyczyła działalność Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych, którego periodykiem był kwartalnik „Sprawy Międzynarodowe”, redagowany przez J. Starzewskiego.

Osobną wartą wzmianki grupę stanowiły periodyki środowisk naukowych, np. roczny „Komunikat Zrzeszenia Profesorów i Docentów Pol-

skich Szkół Akademickich na Obczyźnie" (1941—1962) czy „Alma Mater Vilmensis”, organ Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego, wychodzący w latach 1950—1958.

CZASOPISMA ŚRODOWISKOWO-ZAWODOWE

W tej części chciałbym scharakteryzować periodyki pełniące funkcje pism związkowych i środowiskowych, które mimo iż stanowią drugi plan polskiego czasopiśmiennictwa w Wlk. Brytanii i są stosunkowo mało znane ze względu na cele, którym służą, spełniały ważną rolę w życiu emigrantów.

Związek Rolników Polskich w Wlk. Brytanii wydawał w okresie wojennym 7 pism, z których najwcześniejsze były „Wiadomości” (ukazywały się od 1944 r.). Były to najczęściej niskonakładowe biuletyny bądź poradniki dla farmerów i robotników rolnych. Od 1947 r. ukazywał się „Związkowiec” — organ Związku Rzemieślników i Robotników Polskich. Pismem, które w pomysłę nawiązywało do związkowych wydawnictw przedwojennych, były „Nowiny Robotnicze” (1947—1948), miesięcznik Chrześcijańskiego Zjednoczenia Zawodowego Polskiego w Wlk. Brytanii.

Jedną z najprężniejszych organizacji było Stowarzyszenie Techników Polskich, którego sekcje wydawały biuletyny, począwszy od 1943 r. Organem Stowarzyszenia był wychodzący od 1958 r. kwartalnik „Technika i Nauka”. Ogółem wydawano ok. 10 periodyków. Ożywioną działalność prowadził też Związek Filatelistów Polskich, wydając 8 pism, w tym ilustrowany miesięcznik „Filatelista”, drukowany w Edynburgu w latach 1949—1954. Swoje periodyki wydawały także organizacje o charakterze środowiskowo-zawodowym, np. Związek Farmaceutów — „Biuletyn Farmaceutyczny” (1946—1949), Stowarzyszenie Ekonomistów — „Ekonomista Polski” (1945—1953), Związek Dziennikarzy — „Komunikat” (od 1941), Związek Polskich Pisarzy — „Biuletyn” (od 1946), Stowarzyszenie Fotografików — „Biuletyn” (od 1959) itd.

Na terenie Wlk. Brytanii ukazywały się także periodyki służące Polakom rozsiانym po całym świecie; były to wydawnictwa Światowego Związku Polaków z Zagranicy, z których wymienić trzeba „Serwis Prasowo-Informacyjny PAP — Światpol”, wydawany od 1946 do 1950 r., i biuletyn Związku „Polonia Zagraniczna”, ukazujący się od czasów wojny prawdopodobnie do roku 1959. Wśród pism „polonijnych” zwraca uwagę „Rocznik Polonii” — informator dotyczący działalności Polaków we wszystkich krajach osiedlenia, zawierający także katalog prasy redagowany przez B. Jeżewskiego, ukazujący się od 1948 r. przez 10 lat. Rolę pism lokalnych spełniają komunikaty miesięczne, np. „Komunikat Gminy Polskiej Zachodniego Londynu” (wydawany od 1960) czy „Biuletyn Informacyjny Polonii w Wolverhampton” (od 1961). Periodykiem

Zjednoczenia Polskiego — organizacji skupiającej ok. 50 polskich stowarzyszeń społecznych — był „Przegląd Społeczny” wychodzący od 1959 do 1971 r., redagowany przez P. Hęciaka.

CZASOPISMA MŁODZIEŻOWE I OŚWIATOWE

Jednym z głównych inicjatorów wydawnictw dla dzieci i młodzieży był ZHP, który działalność prasową rozpoczął w okresie wojny. Po 1945 r. ilościowy rozwój prasy młodzieżowej podyktowany został troską o poziom wykształcenia najmłodszych. W okresie bezpośrednio powojennym ukazywały się m.in. dwutygodnik „Zuch” (do 1946 r.), miesięcznik „Nasze Sprawy” (od czerwca 1945), „Wiadomości Starszego Harcerstwa” (od maja 1946) i kwartalnik harcerek „Znicz” (od 1948). Kwatera Główna ZHP wydawała „Komunikat Informacyjny” oraz „Biuletyn Informacyjny” (miesięcznie, od 1946 r. pod redakcją J. Prokopa i W. Ruszkowskiego). Sporą grupę tytułów rozpoczęto wydawać w latach sześćdziesiątych, m.in. pismo harcerzy „Węzełek” (od 1961), „Skaut” (od 1962), „Ognisko Harcerskie” (kwartalnik, redagowany przez K. Obtulowicza od 1963). Ogółem ZHP firmowało ok. 30 periodyków, nie był to jednak jedyny wydawca prasy młodzieżowej. Od stycznia 1946 r. Delegatura PCK przy II Korpusie wydawała miesięcznik „Dziatwa”, którego nakład, wynoszący ok. 1,5 tys. egz., był chyba jednym z najwyższych w tej grupie pism. Zbliżony nakład osiągało tylko „Wychowanie Ojczyste”, wydawane z inicjatywy Polskiej Macierzy Szkolnej od 1955 r., natomiast Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży podjęło wydawanie rocznika „Ono” w 1954 r.

Zbliżone tematycznie do tytułów wymienionych wyżej były pisma Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego; np. „Przegląd Pedagogiczny” redagowany przez M. Pawłowskiego ukazywał się od października 1941 r. W związku z istnieniem polskiego szkolnictwa wyższego ukazywały się po 1945 r. czasopisma Zrzeszenia Studentów Polskich: w latach 1945—1946 „Academicus”, a od 1961 r. „Komunikat Zrzeszenia”. Biuletyny informacyjne wydawali studenci Polish University College (od 1949 do 1951) oraz Szkoły Nauk Politycznych i Społecznych (od 1951).

Na zakończenie przeglądu pism w różny sposób służących polskiej oświacie w Wlk. Brytanii wymienić trzeba periodyki zajmujące się propagandą książki, np. tygodnik przynoszący streszczenia literatury obcej „Co słyhać”, wychodzący od czasów wojny do 1949 r., czy kwartalnik „Przegląd Wydawniczo-Księgarski”, ukazujący się od 1950 r.

*

Próba ogólnej charakterystyki powojennego czasopiśmiennictwa polskiego w Wlk. Brytanii jest utrudniona z wielu przyczyn. Składają się

na to dotkliwe braki źródłowe, tzn. brak informacji o dokładnym okresie wydań niektórych tytułów, nazwiskach współtwórców, instytucjach wydawniczych, nakładach, finansach, oddziaływaniu prasy itd. Daleko niepełne są również opracowania dotyczące społeczno-politycznych dziejów emigracji. Luki te szczególnie dotkliwie odczuwa badacz krajowy. Z przyczyn, o których wspominam na wstępie, zdecydowałem się na wybór blisko 130 czasopism, które mimo iż stanowią tylko ok. 23% wszystkich periodyków, są najistotniejsze i najbardziej charakterystyczne, a zawartość ich może być reprezentatywną próbką do ocen ogólniejszych. *Bibliografia* J. Kowalika zawiera 541 tytułów prasy w języku polskim, które ukazywały się na terenie Wlk. Brytanii od 1945 r., a których wydawanie rozpoczęto przed 1970 r. Klasyfikację według ilości poszczególnych tytułów periodyków ilustruje tabela.

Prasa polska w Wlk. Brytanii 1945—1970 (podział ilościowy według typów czasopism)

Rodzaj pism	wojskowe	informacyjne	polityczne	religijne	społeczno-kulturalne	naukowe	środo-wisko-wo-za-wodowe	młodzieżowe	inne	Ogółem
Liczba tytułów	176	35	82	43	12	27	80	72	14	541
%	32,5	6,5	15,2	7,9	2,2	5,0	14,8	13,3	2,6	100

Źródło: J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, Lublin 1976.

Przytoczone liczby wskazują na zasadnicze cechy czasopiśmiennictwa emigracyjnego. Zwraca uwagę duży udział w ogólnym procencie tytułów pism o profilu kombatanckim i politycznym, stanowiących blisko 50%. Zjawisko to tłumaczy zaznaczona geneza i społeczno-polityczna struktura diaspory. W grupie tytułów o charakterze informacyjnym wybijają się „Dziennik Polski” — pismo zbierające wiele uwag krytycznych, zwłaszcza za poziom i język prezentowanego materiału, spełniające mimo to w poczuciu społeczności emigracyjnej ważną rolę i będące niewątpliwie głównym czynnikiem opiniotwórczym¹⁵. Do specyfiki polskiej prasy w Wlk. Brytanii zaliczyć też należy duży procent (13,3) pism młodzieżowych. Ponad 70 tytułów periodyków o profilu pedagogiczno-oświatowym przy braku zorganizowanej sieci polskiego szkolnictwa podstawowego i średniego, wychowywało, kształciło i podtrzymywało znajomość języka. Równie specyficzną grupą są czasopisma polityczne, będące odbiciem

¹⁵ S. Kossowska, *Mieszkam w Londynie*, Londyn 1964.

zmieniającej się mozaiki stronnictw i grup. Treść ich stanowi źródło do poznania postaw i poglądów, dzięki którym wychodźstwo funkcjonowało w tym właśnie kształcie ideowym, a także do zrozumienia istoty pojęcia emigracji i rządzących nią praw.

Jednym z podstawowych elementów mających wpływ na kondycję całej prasy polskiej diaspory w Wlk. Brytanii był czynnik finansowy. W okresie bezpośrednio powojennym dotacje dla czasopism otrzymywano z działającego tu Ministerstwa Informacji i Dokumentacji, którym kierował A. Pragier¹⁶, a także z funduszy wojskowych. Zwraca uwagę fakt, iż zdecydowana większość ukazujących się tytułów pełniła funkcje organów stowarzyszeń lub instytucji, stanowiących także źródło ich finansowania. Niewielki natomiast procent czasopism był finansowo niezależny. Nawet periodyki znane, o dużej poczytności i znacznej grupie prenumeratorów, jak np. „Wiadomości”, borykały się z kłopotami. Oczywiście konsekwencją trudności finansowych była likwidacja pism; np. konkurencyjny w stosunku do „Dziennika Polskiego” „Kurier Polski” wychodził tylko przez miesiąc. Stąd też specjalną troską wydawców było zdobycie jak największej liczby prenumerat, będących również istotną formą dystrybucji prasy.

W dzielnicach zamieszkałych przez Polaków „Dziennik Polski” rozprowadzano razem z pismami angielskimi, tytuły zaś o niewielkich nakładach, np. periodyki polityczne, dostępne były w polskich klubach, księgarniach itd.

Ze sprawami finansowymi w sposób istotny wiązała się kwestia nakładów. Do „potentatów” należały i należą „Dziennik Polski” (ok. 25 tys. egz.), a w kategorii tygodników „Gazeta Niedzielną” (ok. 8 tys. egz.). Nakłady pism ważniejszych organizacji bądź informacyjno-kulturalne zawierały się w granicach od 1 do 5 tys. egz.¹⁷ Mimo braku szczegółowych danych wydaje się możliwe zaliczenie do tej grupy nie więcej niż 30 periodyków. Ogromna większość to pisma powielane, liczące kilkaset egzemplarzy nakładu, adresowane często (np. biuletyny kół SPK) do ściśle określonego kręgu odbiorców.

Jednym z niewielu źródeł dotyczących popularności i poczytności prasy emigracyjnej była ankieta — wydawanej wprawdzie w Paryżu — „Kultury”, rozpisana w 1968 r.¹⁸ Odpowiedzi przysłało 185 respondentów; najwięcej (35%) nadeszło z Wlk. Brytanii. Przeważały osoby w przedziale wieku powyżej 61 lat (ok. 23%) oraz 41—50 (15%) i 51—60 (17%), z wykształceniem średnim (64%) i wyższym (26%), pracujące w wolnych zawodach (30%) oraz na stanowiskach urzędniczych (19%).

¹⁶ A. Pragier, *Czas teraźniejszy*, Londyn 1975, s. 45—46.

¹⁷ Zubrzycki, *op. cit.*, s. 135—138.

¹⁸ *Czytelnictwo na emigracji (ogłoszenie ankiety)*, „Kultura”, 1968, nr 3(245), s. 153; sprawozdanie z ankiety S. Zakrzewskiego, tamże, 1969, nr 3(258), s. 25—33, nr 4(259), s. 19—42.

Za najpopularniejsze pismo uznano „Kulturę” (88⁰/0), następnie zaś czasopisma wydawane w Wlk. Brytanii: „Wiadomości” (65⁰/0), „Dziennik Polski” (62⁰/0), „Orła Białego” (28⁰/0), „Tydzień Polski” (24⁰/0), „Jutro Polski” (9,7⁰/0), „Myśl Polską” (9,1⁰/0). Interesujące dane uzyskano w odpowiedzi na pytania o czytelnictwo prasy krajowej, do której czytania przyznało się 77⁰/0 respondentów; za najpoczytniejsze pisma uznano „Przekrój”, „Sport” i „Stolicę”. Mimo iż wyników ankiety nie można uznać za wiążące i reprezentatywne w odniesieniu do całej emigracji ze względu na ilość nadesłanych odpowiedzi, daje ona jednak pewne wyobrażenie o czytelnictwie diaspory i popularności niektórych tytułów.